

ПОХІД КИЇВСЬКОГО КНЯЗЯ АСКОЛЬДА 860 РОКУ НА КОНСТАНТИНОПОЛЬ

Сергій ЛИТВИН,
*доктор історичних наук, професор,
головний редактор журналу «Воєнна історія»*

Сергій СОКОЛЮК,
*кандидат історичних наук, член Національної спілки
журналістів України, капітан 1 рангу*

До визначних подій давньої української історії, насамперед, відноситься звитяжний похід київського князя Аскольда на столицю Візантійської імперії Константинополь 860 року, що відіграв важливу роль в утвердженні міжнародних позицій Київської Русі. Відомі морські походи русичів і більш ранніх часів – VI–VIII століть, про що свідчать іноземні хроніки. Наприклад, житіє Григорія Амастрідського повідомляє про те, як у середині VII століття руси, «поги-

бельний вчинками народ» своїм флотом спустошив чорноморське узбережжя Малої Азії від Пропондита до Амастриди (Амастри, тепер Амасера, поблизу сучасного Синопу [3, с. 393; 9, с. 14]. Вітчизняна «Велесова книга» і древньогрецька «Хроніка життя Святого Стефана Сурозького» більш детально розповідають про морський похід флоту русів на межі VIII–IX століть під проводом князя Бравлина [3, с. 393], який, вийшовши з Дніпра, заволодів південним

берегом Криму «од Кородна до Корче» (від Корсуна до Керчі) включно, здобувши потужну фортецю Сурож (Судак) і підкоривши її Києву. Для закріплення успіху Бравлин висадив морський десант проти візантійської Амастриди [9, с. 15].

Проте, особливу увагу численних літописців привернув похід князя Аскольда 860 року, до яких слід віднести «Найдавніше зведення» 1037 р., Несторову «Повість врем'яних літ» (бл. 1113–1114 рр.), (за Іпатським – Іпатіївським – списком), Новгородський літопис XI ст., Степенная книга, «Никонівський літопис» (середина XVI ст.), київський «Синопис». Їх відомості доповнюються свідченнями болгарського хронографа Георгія Амортала, візантійськими хроніками Симеона Логофета, Микити Пафлагонянина, Костянтина Багрянородного, Льва Граматика, Георгія Мниха, Сократителя Симеонова, продовжувача Феофана, Георгія Кедрина, Скилиці, Зонари, Гліки, Манасія, Феодосія Мелітенського та інших. Також є згадування про цю подію в листі римського папи Миколая до імператора Михаїла від 28 вересня 865 року, у листі патріарха Іоакима Антіохійського імператору Олексію Комнину, у Венеціанській Хроніці Іоанна Диякона, у так званій «Брюссельській» хроніці Кюмона, в арабського письменника X ст. Аль Масуді, а також у низці польських хронік (Я. Длугоша (XV ст.), М. Стрийковського (XVI ст.), М. Міховського та інших

Це насправді був перший помітний і відомий морський похід русів, що засвідчив могутність молодого слов'янської держави, яка насмілилася протистояти такій силі, як світова середньовічна Візантійська імперія. Це згодом Русь стане великою державою, найпотужнішою у Східній Європі, що обійме території більшої частини сучасної Західної і Центральної України, майже всю сучасну Білорусь, а також західну частину сучасної Росії.

Це була держава українського етносу, що вперто заперечувала радянська історіо-

Князь Аскольд (860–874)

графія. І байдуже, як він тоді називався (полянами чи русами). І чи називали державу Полянська Русь, Руська Земля, чи просто Русь. Саме в її існуванні проявилися всі життєво важливі аспекти державного життя українського народу – соціальний, економічний, політичний, духовний, – в також самобутні форми суспільно-політичної та військової організації, соціальної системи й господарської моделі, адміністративно-територіального устрою.

І не варязькі дружини принесли державність на східнослов'янський ґрунт, як про це стверджує так звана норманська теорія. Русь як держава виступає в документованій історії ще за 300 років до варягів. Також не сприяє правдивим науковим дослідженням ототожнення Давньоруської держави з «єдиною колискою трьох братніх народів», що є ще одним живучим до сьогодні міфом радянської історіографії.

Міжнародне становище Давньоруської держави, її авторитет на світовій арені, ви-

зачалися її військовою силою. Війна у ті часи була головним засобом вирішення завдань внутрішньої і зовнішньої політики. Створення потужної національної військової сили, яка використовувалася не тільки на суходолі, а й на річках і на морських театрах, обумовлювалося географічним становищем давньоруської держави. Русь не мала на той час регулярного флоту в сучасному розумінні. Давньоруські воїни воювали як на суші, так і на морі, і не існувало розмежування на власне моряків, що воювали на морі, і воїнів на суходолі. Майже не зафіксовано потужних морських битв, що велися давніми русичами на морських театрах. У воєнних походах, як по річках, так і в морських експедиціях, кораблі переважно використовувалися як транспортний засіб для перевезення війська в район ведення бойових дій.

М. Котляр вважає морські експедиції першими зовнішньополітичними заходами Київської Русі, що вже набирала могутність, вони фактично проголосили її вихід на простори світової історії [Історія України в особах [4, с. 40].

Як пише літописець Нестор, експедиція Аскольда на Царгород ознаменувала початок давньоруської історії, стала ключовою подією в житті Київської держави «Ось чому з цієї пори почнемо (розповідь) і число (лік рокам) покладемо» – писав він [11, с. 215].

На думку С. Шумила, найцінніші свідчення про похід русичів на Константинополь у 860-му році і слідом за тим прийняття християнства на Русі збереглися у Проповідах (860 р.) та Окружному посланні східним патріархам (866 р.) Св. Патріарха Фотія Константинопольського – безпосереднього свідка та учасника тих подій [17].

Історію походу та життя самого Аскольда на підставі літописів, хронік, житій тощо вивчали: у дореволюційний час – В. Татищев, В. Ключевський, В. Соловйов, М. Погодін, Ф. Гіляров, А. Шахматов, В. Пархо-

менко; за радянських часів – М. Приселков, Б. Рибаків, М. Артамонов, П. Третяков, Д. Лихачов, В. Мавродін, С. Юшков, Б. Греков, І. Ляпушкін, М. Тіхоміров, А. Сахаров, В. Петров. Серед вітчизняних дослідників цієї теми приділяли увагу М. Грушевський, Н. Полонська-Василенко, І. Огієнко, П. Толочко, Д. Березовець, М. Брайчевський, М. Котляр та інші.

Проте, жоден із названих дослідників, на думку М. Брайчевського не підсумував усе зроблене Аскольдом і не змалював повно історичне тло тієї епохи [1, с. 335].

Хто ж такий був Аскольд? Свідчення давньоруських літописів про нього неясні й часом суперечливі. Нестор в «Повісті временних літ» пише про його варязьке походження. Пізніші літописи, зокрема Никонівський літопис XVI століття вважає його вихідцем з київської династії, що Аскольд (Осколд) і Дір – київські князі, рідні брати, спадкоємці останньої ланки династичної лінії Києвичів [1, с. 327]. Цю версію, що Аскольд був нащадком Кия і останнім представником місцевої київської династії, ще на початку XX століття переконливо довів російський філолог академік О. О. Шахматов.

Проте, якщо постать Аскольда не викликає ніяких сумнівів, то, на думку Б. Рибаків, особа Діра незрозуміла і відчувається, що його ім'я штучно приєднане до Аскольда [1, с. 329; 13, с. 308], хоча це була дійсно реальна історична особа в Києві [1, с. 329; 3, с. 408–409].

М. Брайчевський вперше у своїй монографії, присвяченій історичній постаті Київського князя Аскольда – «Аскольд – князь Київський», узагальнивши усі напрацювання, репрезентував історію ранньої Русі, насамперед, Києва. На думку О. Сухобокова, саму назву твору М. Брайчевського вже слід розцінювати як виклик, адже марно було б ще принаймні два-три десятиріччя тому щось говорити про цього князя київського, окрім факту його загибелі від варягів. Утім, справді науковим подвигом історика

було не лише виявлення слідів літописів часів Аскольда, а й їх реконструювання. При цьому з'ясувалося, що багато подій часів правління Аскольда (друга половина IX ст.) було приписано Олегу (помер у 912 р.), так само як на Володимира Святославича покладено хрещення Русі [1, с. 8].

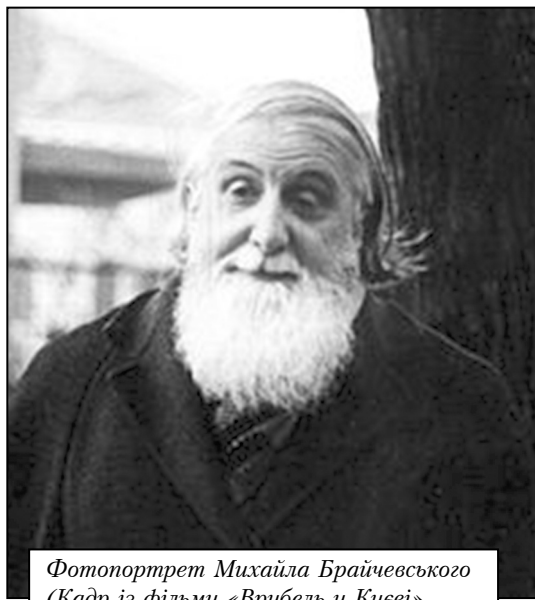
Ця праця М. Брайчевського дозволяє нам більш повно відтворити події походу Аскольда 860 року на візантійську столицю та його значення і наслідки. Вона є першою комплексною спробою розкрити суть такого явища, як вихід Русі часів Аскольда на міжнародну арену, дослідити передумови цієї події, а також контакти з хозарами, мадярами, візантійцями, болгарами, з'ясувати причини першої християнізації Русі та антихристиянського терору. Аскольд показаний одним з найяскравіших персонажів раннього європейського середньовіччя.

Проте, йому не поталанило у вітчизняній історіографії – де ще й досі він не посів у ній належного місця. Його особа, незважаючи на величезні заслуги перед історією, виявилася затуленою куди менш значними постатями князів Рюрикової династії – Олегом, Ігорем, Святославом.

За словами М. Брайчевського, саме за Аскольда Русь несподівано й гучно вийшла на міжнародну арену і заявила про свою появу серією навальних атак на найсильнішу країну тогочасного світу [1, с. 504].

З ім'ям Аскольда пов'язані три морські походи на Візантію, що засвідчили про вихід Русі на арену світової політики.

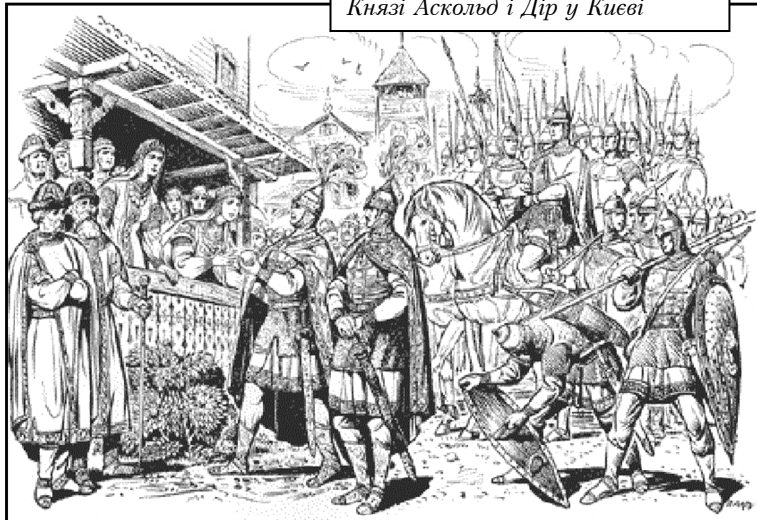
Причиною і приводом для походу, за деякими даними, стали утиски київських послів і купців у Царгороді, порушення угоди «между Русью и грека» та напад на руських рибалок поблизу острова Березань і Білобережжя (Тендрівської коси) [9, с. 15]. Але, на думку М. Брайчевського, було б зовсім недоречним звинувачувати одну сторону в цілком очевидному конфлікті. Київська Русь у IX ст. була молодого феодальною державою з притаманною їй тенденцією до зовнішньополітичної та військо-

Фотопортрет Михайла Брайчевського (Кадр із фільму «Врубель у Києві», режисер Л. Михалевич)

вої активності. Як і інші подібні держави раннього середньовіччя, вона прагнула до розширення своїх кордонів захоплення чужих земель та здобуття матеріального зиску шляхом контрибуцій, викупів, військової здобичі, а то й просто пограбування. Ідеалізувати Русь і виносити її за рамки закономірностей доби не доводиться [1, с. 533].

Узагальнивши свідчення відомих сучасній науці численних джерел, можна наступним чином уявити похід київського флоту й суходільної раті на Константинополь. Зробимо спробу відтворити ті події. Так навесні 860 року, накопичивши сили і завершивши підготовку до морського походу у пониззі Дніпра (район нинішнього Олешня), Аскольд вирушає у похід на Візантію. Замислом Аскольда, (якщо висловлюватися сучасною термінологією), було передбачено: двома загонами – пішим по суходолу (за різними джерелами) і другим – на лодіях спочатку по Дніпру, а потім – морем вздовж узбережжя, використовуючи заходи з маскування і введення противника в оману, здійснити прихований перехід до Константинополя. З прибуттям в район зосеред-

ження (на підході до Босфору), рішучим маневром здійснити перехід протокою до пункту висадки, здійснити десантування сил поблизу столиці і, скориставшись відсутністю війська, здобути місто.

Рішення на похід Аскольд прийняв, проаналізувавши дані розвідки – відомості, добуті від руського населення Криму, торгових людей, посольств (своїх та іноземних) про те, що візантійський імператор готував 40-тисячне військо і мав вирушити у похід проти арабів, які турбували (здійснювали напади) східні кордони імперії [1, с. 538].

У повідомленні Никонівського літопису є надзвичайно важлива деталь: похід розпочався на перший тиждень посту, що дозволяє досить чітко визначити хронологію походу. Великдень у 860 році припадав на 14 квітня (за ст. ст.), відтак перший тиждень посту розпочався 26 лютого і закінчився 3 березня. Таким чином, у цьому часовому інтервалі київська ескадра [1, с. 528] вирушила в дорогу. Природно, що експедиція розпочалася напровесні: адже ціль походу знаходилася далеко, і військо мало запас часу для того, щоб успішно здійснити перехід. До того ж, вочевидь, того року була рання весна, яка призвела до скресання криги і очищення русла Дніпра. Можна

припустити, що на Дніпрі того року внаслідок теплої зими льодостав був незначним. За розрахунками, військо мало прибути до візантійської столиці на початку квітня [1, с. 529].

Час першого походу Аскольда на Візантійську столицю було обрано не випадково. Навесні 860 року візантійський імператор Михайло III на чолі 40-тисячного війська відправився військовим походом у Малу Азію з метою відбити напади арабів, що загрожували східним

кордонам імперії. Тоді ж він відіслав флот до острова Крит для боротьби з піратами, які грабували і топили в Середземному морі візантійські кораблі. У Константинополі залишився тільки нечисленний гарнізон під проводом імператорського воеводи Микити Оліфи.

Жменьки воїнів було явно недостатньо для захисту багатокілометрових міських мурів, хоча основна надія покладалась саме на могутність цих гігантських споруд, що будувались упродовж кількох століть [8; 9, с. 15].

Цей надзвичайно несприятливий для Константинополя час і обрав Аскольд для здійснення свого блискавичного удару. Цікаву, хоч і не підтвержену джерелами гіпотезу авторитетного дослідника літописання М. Присьолкова, наводить М. Котляр, згідно якої руси ймовірно вступили у воєнний союз із арабами, погодивши з ними свої стратегічні плани. Аскольд міг знати про труднощі, які переживала імперія. Можна припустити, що у Константинополі були вивідувачі, що діяли в інтересах Аскольда [4, с. 48].

Візантійські джерела називають точну дату нападу Аскольда: 18 червня 860 року [10, с. 20]. На світанку того дня руси числом

200 лодій, чисельністю 6000–8000 чол. несподовано і стрімко увірвалися до Константинопольської бухти Золотий Ріг [3, с. 403; 12, с. 91]. Незабаром підтягнулася й пішарать. Напад був настільки несподіваним, що візантіїці не встигли натягнути ланцюг, яким замикали вхід до бухти. Русичі, не зустрічаючи спротиву, висадилися на берег і почали облогу фортеці.

Патріарх Фотій в «Окружному посланні» емоційно передав почуття й страх обложених при появі небаченого раніше грізного ворога: «Народ (руси) від країни північної..., і племена піднялись від країв землі, тримаючи лук і спис; вони жорстокі й немилосердні, голос їх шумить, мов море» [8], хоча подібними стереотипними виразами візантійські оратори описували звичайно будь-якого ворога імперії, що, природно, не дає підстав особливо вірити словам патріарха.

Облога столиці імперії тривала цілий тиждень [10, с. 20]. Візантійські джерела повідомляють, що імператор Михаїл залишив військо, яке продовжувало йти проти арабів, і з великими труднощами пробрався до оточеного ворогами міста, де становище обложених ставало важчим з кожною годиною. Він доклав чималих зусиль, щоб налагодити оборону столиці [3, с. 403].

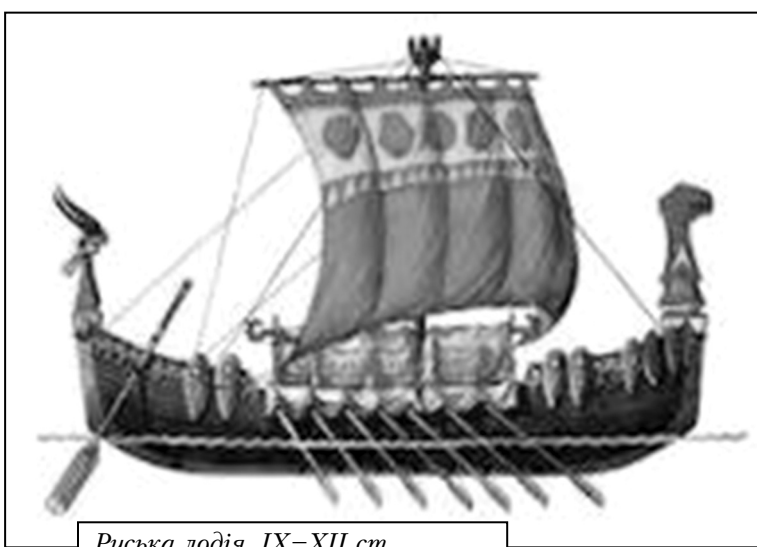
У своїй другій проповіді Фотій говорив, що «місто ледве не було підняте на спис», як у давнину називали здобуття фортець приступом. Спираючись на свідчення Микити Пафлагонського, який повідомляє про захоплення й пограбування русами всіх поселень і монастирів довкола Константинополя й сусідніх островів, вітчизняні історики припускають, що руси захопили сусідній острів Теренвінф, на якому перебував у засланні патріарх Ігнатій, що вкрай налякало не тільки візантійців, а й їх правителів [5, с. 23]. Та раптом, без видимих причин, після тижневої облоги руські воїни організовано почали відходити від мурів Константинополя. Нестерова «Повість...» наводить легенду: «Цар (Михаїл) же ледве

*Похід на Царград Аскольда і Діра.
Радзивилівський літопис, XV ст.*

у город ввійшов і з патріархом Фотієм в тамтешній церкві святої Богородиці Влахерніх усю ніч молитву творили. А ще божественну ризу святої Богородиці із піснями винесли і в ріці омочили. Тиша була, і море спокійне. Раптом буря із вітром знялася, і знову й знову вали великі котила, і безбожних русів кораблі розметала, і до берега прибила, і потрощила, що мало їх такої біди уникло і додому повернулося» [11, с. 32]. Цю легендарну історію Нестор запозичив із візантійської Хроніки Георгія Амартола, не дуже-то подбавши про її обробку. Тим часом розповідь хроніки Амартола про загибель руського флоту під час походу 860 р. зовсім не відповідає дійсності, про що вже не раз свідчили історики [8].

Так, насамперед, нічого не відомо про бурю й винищення руських лодій очевидцям і сучасникам того походу: вже згаданим

Руська лодія. IX–XII ст.

Фотію й Микиті Пафлагонському, а також Георгію, авторові «Слова на покладення ризи Богородиці у Влахернах». Навпаки, вони (а також пізніші візантійські історики, що користувалися свідченнями очевидців) пишуть, що відхід русів від стін Константинополя був для всіх несподіванкою. У другій своїй проповіді патріарх Фотій визнав, що Візантія 860 року не зуміла покарати «варварів» – русів. А венеціанський хроніст Іоанн Диякон навіть твердив, що ті, хто облягав візантійську столицю, повернулися додому «з тріумфом» [14, с. 56].

Звідкіля ж узялася візантійська церковна легенда (відбита в Хроніці Амартола) про чудесне спасіння Константинополя влахернською Богородицею? Відповідь на це питання, здається, можна знайти у Никонівському літописі, з якого відомі не один (як з «Повісті временних літ»), а три походи Аскольда на Візантію. Невдачею завершився не перший, 860 року, а, вочевидь, другий – похід 866 року. Посилаючись на джерела, М. Котляр свідчить, що внаслідок поразки Аскольд і Дір повернулися від Царгорода з малою дружиною (залишками війська), «і був плач великий» [8]. Відтак можна припустити, що саме 866 року шторм нагнав руську ескадру у відкритому морі й

розкидав легкі лодії. Натомість буря не могла завдати жодної шкоди руським воїнам, що облягали Константинополь на суходолі 860 року. Обидва різних за наслідками походи візантійська церковна традиція об'єднала в один – однозначно переможний для імператора [8].

М. Грушевський, у свою чергу, припускає, послаючись на мовчання патріарха Фотія з цього приводу, що буря на морі і чудо спасіння від опускання в море ризи Божої Матері було перенесене на цей напад з легенди про аварський напад на Царгород 626 року [3, с. 402].

Вивчивши увесь комплекс джерел, що зберегли звістки про похід 860 року, дослідники дійшли висновку, що раптовий і організований відхід воїнів Аскольда стався завдяки переговорам між київським князем і візантійським імператором. Аскольд і його воєначальники зрозуміли: їм не подолати могутніх фортифікацій Царгорода. Машин для облоги фортець русичі ще не мали, вони з'явилися тільки в XII столітті. А Михаїл, що залишив військо в Малій Азії, у свою чергу був безсилим відкинути ворога [8]. Нема підстав говорити про поразку завдану візантійцями, надто вже малим був столичний гарнізон. Переговори ж проводилися таємно, тому для населення столиці відступ русів виявився цілком несподіваним.

Н. Полонська-Василенко, послаючись на Брюссельську хроніку, свідчить, що 18 червня розпочалася облога фортеці [12, с. 91]. З цього М. Брайчевський робить висновок, що протягом двох місяців руське військо діяло в межах імперії, перш ніж дійшло до столиці – обставина, що дає змогу певним чином оцінити характер самого походу. Історик зауважує, що з приводу

цього в історіографії виникає жвава дискусія. Традиційно вважається, що поход Аскольда 860 року мав характер блискавичної акції (як передбачено було задумом). Руські кораблі здійснили напад на Константинополь зненацька, абсолютно несподівано для візантійців і таким же чином несподівано зникли – раптово і без видимих причин. Ймовірно, ця раптовість, певна невмотивованість зняття облоги і спричинили до виникнення легенди про чудесну допомогу Богородиці [1, с. 536].

Утім, ця точка зору викликала і заперечення. Так, за даним дослідника А. Попандулоса-Керамевса, облога фортеці тривала цілий рік. У післявоєнний час її підтримав О. Васильєв, який стверджує, що облога Царгорода тривала щонайменше 10 місяців. Обидва автори для аргументації використовують Акафіст Божій Матері, який був ніби складений одразу після чудесного врятування Константинополя 22 березня 861 року, хоча більшість дослідників відносять складання Акафіста до VII ст. [1, с. 529–530].

Зі слів патріарха Фотія – тодішнього глави візантійської церкви, який про несподіване вторгнення руського флоту до, здавалось, неприступної бухти Константинополя (вхід до неї зачинався велетенським залізним ланцюгом) розповів у двох своїх проповідях і «Окружному посланні» східним єпископам 867 року. Ця надзвичайна подія згадана також іншим сучасником, Микитою Пафлагонським у 877 році [8] – стає зрозуміло, що облога тривала недовго, і раптовість її припинення справила на населення не менше враження ніж саме вторгнення [1, с. 535]. Деякі дослідники, зокрема Б.Рибаков, називають датою відступу Русі від стін столиці 25 червня [13, с. 810], хоча і її можна також вважати умовною.

Можна дійти висновку, що наприкінці червня – початку липня руське військо вирушило додому. Аскольд правильно розрахував, що зимівля в чужому краї була дуже непевною справою, осінньо-зимові

шторми становили серйозну небезпеку для князівського флоту, а відірваність від комунікацій, відсутність надійного зв'язку з тилом робило неможливим отримання підкріплення і допомоги. У той же час ресурси Візантії практично були необмежені і співвідношення сил з часом стало б не на користь Русі. Відтак, успіх міг обернутися поразкою, а затягування облоги до осені обернулося б для війська Аскольда катастрофою. Виходячи з цього, Аскольд, як розумний політик і досвідчений воєначальник не став чекати скрути і рушив назад заздалегідь, діставшись Києва, ймовірно, у вересні [1, с. 531].

Утім, «Житіє патріарха Ігнатія» свідчить, що після відступу від стін Царграду «скіфський народ на ймення Русь, ... напав на острів Теревінт» (нині – Принцеві острови у Мармуровому морі) і здійснив експедицію углиб Малої Азії [1, с. 506].

Також є певні підстави гадати, що раптовий і організований відхід воїнів Аскольда в червні 860 року від укріплень Константинополя стався завдяки таємним перемовинам поміж київським князем і візантійським імператором – настільки таємним, що навіть патріарх Фотій, котрий, поза сумнівом, мав знати про такі переговори і, мабуть, брав у них участь, не зважився згадати про них у своїх творах. Так, у виголошеній вже по знятті облоги Константинополя своїй другій проповіді Фотій мимохідь згадав про «незліченні багатства», що були захоплені русами під час походу [8]. Вірогідно військо Аскольда отримало великий викуп за зняття осади Константинополя і переможно повернувся до Києва [7, с. 49–50].

Найімовірніші ті припущення істориків, що між Києвом і Константинополем було укладено мирну угоду, вигідну і почесну для руського князя і досягнуто її завдяки сплаті контрибуції Русі Візантією. Угода, зокрема, регламентувала права і привілеї руських купців у Візантії, а візантійських у Київській державі та зобов'язувала Константинополь сплачувати Києву данину.

Никонівський літопис повідомляє, що імператор Василій I «сотворил мирное устройство» з Аскольдом. Кілька візантійських авторів, серед них Костянтин Багрянородний, та невідомий біограф імператора Василя згадують про укладення мирної угоди між Візантією й Руссю [3, с. 404; 12, с. 93]. У цілому, зміст договору 860 року має яскраво виражений характер військово-переможної угоди, продиктованої переможцями переможеним, і збігається з головним завданням тогорічного походу Аскольда. Загальна сума отриманої контрибуції, на думку М. Брайчевського, складала від 150 до 960 тис. гривень, що становило відповідно 10–70 тонн срібла, не кажучи про сплату данини на користь головних давньоруських міст [1, с. 563–564].

Таким чином, візантійська адміністрація повелася так, як звикла робити за аналогічних умов: вона відкупилася від ворога, пішла на певні поступки і матеріальні втрати, аби припинити облогу й плондрування околиць міста. М. Брайчевський доходить висновку, що гіпотеза В. Мавродіна і Б. Рибакова здається цілком обґрунтованою і єдино можливою. Саме в цьому і полягав «тріумф» Русі: вона виконала своє завдання. Візантія віднині повинна була рахуватися з молодією Київською державою, визнати її за рівноправного політичного гравця і на додаток до всього, вочевидь, сплатити більш-менш значний викуп чи контрибуцію [8].

Можна припустити, що саме невиконання Константинополем умов мирової угоди 860 року стало причиною наступних походів Аскольда на Візантію. Похід 866 року був невдалим. Сильна буря розкидала руський флот, частина кораблів потонула і похід закінчився жахливою поразкою руського війська. Останній похід на Константинополь Аскольд організував 867 року, який мав позитивні наслідки. Імператор Василь I Македонянин уклав з князем Аскольдом мирну угоду, факт якої, за твердженням М. Брайчевського, чітко визначений у дже-

релах – як давньоруських так і візантійських [2, с. 67]. За ним Візантія платила Русі щорічну данину, а Русь зобов'язувалася надавати їй військову допомогу в боротьбі з арабами. В наступні роки ці умови виконували обидві сторони, що дозволило Русі швидко розвиватися, Вплив Русі на Півдні став таким відчутним, що сучасники почали називати Понт Евксінський Руським морем.

Наступна русько-візантійська союзна угода 867 року, укладена після чергових двох походів Аскольда на Константинополь (866 та 867 рр.), частково піддається реконструкції, виходячи з подальшого розвитку подій, а також за договором Олега з Візантією 911 року. Є підстави думати, що Візантія у 60-х роках IX ст. зобов'язалась виплачувати Русі щорічну данину, а Русь – надавати військову допомогу імперії. Навпевне, Аскольдова угода забезпечувала привілейоване становище руських купців у Візантії, а візантійських – у Київському князівстві. Незабаром після підписання цієї угоди руське військо, як свідчить історик Табаристану Ібн-ель-Хасан, виконуючи союзницькі зобов'язання, завдало удару арабам у південному Прикаспії, поблизу м. Абесгуна, – можливо, щоб послабити тиск Арабського халіфату на імперію в Малій Азії [8; 10, с. 21]. Лише в останній, сьомій битві війська володаря Табаристану абу-Зейда перемогли десантний загін русичів і змусили їх повернутися на Русь [10, с. 21].

М. Брайчевський цілком аргументовано схиляється до концепції С. Юшкова, згідно якої русько-візантійські договори IX–X ст. є наслідком юридичного компромісу двох держав і, таким чином, виступають пам'яткою змішаного, русько-грецького права [1, с. 561].

Отже, відчайдушно сміливий похід на столицю «світової імперії» середньовіччя, вчинений мало кому тоді відомими русами, справив величезний вплив на сучасників. Подія приголомшила гордовитих візантійців, що завжди зверхньо дивились на інші країни та народи [8].

Утім, похід 860 року на Константинополь має неабияке значення для Русі ще в одному аспекті. Справа в тому, що численні дослідники вважають, що наслідком укладання мирної угоди з Візантією стало хрещення князя Аскольда з дружиною. Ця подія збіглася у часі з офіційною християнізацією Болгарії та Моравії [1, с. 578, 592] та з так званою «хозарською місією» слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія (860–862 рр.) [12, с. 92]. За іншими джерелами, прийняти християнство намовив імператор Василій, виславши на Русь єпископа [3, с. 404]. У той же час цей процес відбувся в надзвичайно напруженій ситуації, коли боротьба між західною і східною церквами, між Римом і Константинополем вступила в дуже загострену фазу – саме з іменем патріарха Фотія (859–874 рр.), який здійснив акт хрещення Русі, пов'язується майже досконалий поділ християнської церкви на дві частини – католицьку і православну, що не могло не вплинути на хід означених подій [1, с. 581].

Варто навести ще одну цікаву гіпотезу. Того часу панувала традиція при хрещенні можновладців нарікати іменем хрещеного батька – найбільш впливової церковної особи. За припущенням, такою особою для Аскольда став Папа Римський Микола I. Відомо, що саме цей римський первосвященик проводив активну політику в справі хрещення слов'ян, благословив місіонерську діяльність Костянтина (Кирила) і Мефодія та їхні переклади Біблії слов'янською мовою. Відтак, Аскольд при хрещенні отримав ім'я Микола [6].

Підтвердженням того, що Аскольд був християнином, яскраво свідчить той факт, що за «Повістю врем'яних літ» після вбивства Аскольда на його могилі була збудована церква Св. Миколи (хоча свідчення про те, що убитий зверхник був християнином, викреслено) [1, с. 598]. Про хрещення Русі за часів Аскольда свідчить Густинський літопис [1, с. 599], а також видатний російський історик В. Татищев [16, с. 104–106, 110, 117].

Н. Полоньська-Василенко доходить висновку, що з окремих фактів вимальовується образ Київської держави-Руси середини IX ст., що підкоряє сусідів, воює з Візантією, укладає з нею та іншими державами мирові угоди і нарешті – приймає християнство [12, с. 94].

Отже, похід київського князя Аскольда 860 року на Константинополь був, поза сумнівом, найгучніший за враженнями і найвидатніший за наслідками – недарма давньоруські ідеологи обрали його за початок «руської ери» – своєрідний відлік часу від 860 року, – від якої вони починали історію своєї країни [1, с. 527]. Тому немає нічого дивного і в тому, що акт хрещення Русі був усвідомлений як поворотний момент в історії країни, як своєрідний перелом на шляху прогресу [1, с. 609], який зміцнював молоду державу, утверджував її авторитет у світі [1, с. 615]. За Аскольда у Києві започатковується муроване будівництво, для чого з Візантії запрошують досвідчених майстрів. Розвиваються образотворче мистецтво та писемна культура, старослов'янською мовою перекладаються церковні книги, з'являються світські твори, започатковується літописання – «Літопис Аскольда» [15, с. 10].

Церква-ротонда на місці загибелі князя Аскольда.

Архітектор О. Міленський, 1810 р.

Молода Київська держава за Аскольда досягла такого рівня могутності, який поставив її нарівні з Візантією, Франкською державою, Римом. Незважаючи на те, що у пізнішому літописанні було зроблене все можливе, щоб применшити значення успішного походу руського війська на Константинополь 860 року.

Подальша доля Аскольда залишається маловідомою. Джерела на два десятиліття втрачають його з поля зору. За літописним переказом, 882 року родич Рюрика Олег підступним способом убив Аскольда. Аскольда поховали на місці загибелі, на правому березі Дніпра в урочищі, що називалося Угорським, поблизу садиби угорця Олмоша (Олми), з яким у нього були дружні сто-

сунки [1, с. 489; 11, с. 34] і якого «Повість врем'яних літ» називає фундатором храму Св. Миколи [11, с. 34]. Зараз – це частина мальовничого парку у центральній частині м. Києва, що має назву Аскольдова могила. Аскольдова могила з покоління в покоління передає пам'ять про одного з перших найвизначніших державних діячів Київської землі – князя Аскольда.

Отже, похід руського війська під проводом князя Аскольда 860 року на Константинополь є яскравою віхою в українській військовій історії. В наступні часи, аж до середини XI століття Київська Русь морськими походами проти Візантії довела свою військову могутність і впевнено зайняла важливе місце серед тодішніх світових держав.

ДЖЕРЕЛА

1. Брайчевський М. Вибране. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – Том II. – 815 с.
2. Брайчевський М. Літопис Аскольда. – К., 2001.
3. Грушевський М. Історія України – Руси: в 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – Т 1. – 1994. – 736 с.
4. Історія України в особах. – К.: Україна, 1993.
5. Історія України: нове бачення: У 2 т. / О. Гуржій, Я. Ісаєвич, М. Котляр та ін.; Під ред. В. Смоля. – К.: Україна, 1995 – 350 с.
6. Качковський Л. Загадка християнського імені князя Аскольда // День. – 2000. – 11 лютого.
7. Котляр Н. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах. – К.: Наукова думка, 1986.
8. Котляр М. Ф. Київські князі Кий і Аскольд // Воєнна історія. – 2002. – №2.
9. Мамчак М. Україна: шлях до моря. Історія українського флоту / М. Мамчак. – Снятин: Прут Принт, 2007. – 404 с.
10. Мамчак М. Флотоводці України. Історичні нариси, хронологія походів / М. Мамчак. – Снятин: Прут Принт, 2007. – 400 с.
11. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В.В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1990. – 558 с.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 1. До середини XVII століття. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1993. – 640 с.
13. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XII вв. / Рыбаков Б.А. – М.: Наука, 1981. – 591 с.
14. Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси. М.: Педагогика, 1987. – 128 с.
15. 100 великих українців. – К.: Видавництво Арії, 2008. – 496 с.
16. Татищев В. М. История Российской. – М. – Л., 1962. – Т. 1.
17. Шумило С. В. Церковно-історична пам'ять про перше Оскольдове хрещення в IX ст. // Електронний ресурс: <http://www.teologia.org.ua/20111013220/statt%D1%96/doktori-uuba/cerkovno-%D1%96storichna-pam-yat-pro-pershe-oskoldove-xreshennya-v-%D1%96x-st.-220.html>.